

НАЙВИДАТНІШІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Долі не обирають... Її приймають — яка вона вже не є.
В. Стус

Василь Стус не лише поет рідкісного таланту, публіцист, перекладач і літературознавець — це людина, яка уособлювала «голос сумління у світі розхитаних і розмитих понять честі, правди, порядності». Майже половину свого життя Василь Стус провів у радянських слідчих ізоляторах, карцерах, камерах-одиночках, мордовських таборах, на Колімі, на каторжних роботах у шахті. Його позбавляли побачень з рідними, вилучали вірші, листи й рукописи, знущалися фізично й намагалися знищити морально.

Поезії, що увійшли до цієї збірки, — найкращі зразки лірики Василя Стуса. У цих рядках громадянські мотиви та біль митця за долю України переплітаються з тонким мереживом любовної лірики і філософськими роздумами про життя й призначення людини. Вірші сповнені надії та сили волі, міцнішої за крицю. Це маніфест борця і водночас сповідь збольованої душі.

ISBN серії

ISBN 978-617-12-5599-9

9 786171 1255999

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-5960-7

9 786171 1259607

Василь Стус
ВИБРАНЕ

ПЕРЛИНИ
УКРАЇНСЬКОЇ
КЛАСИКИ

Василь Стус
ВИБРАНЕ

ПЕРЛИНИ
УКРАЇНСЬКОЇ
КЛАСИКИ

Василь Стус

ВИБІРАНЕ

ЗБІРКА

ХАРКІВ **КЛУБ**
2019 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
С88

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати
в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Друкується за виданням:
Стус В. Твори : У 6 т., 9 кн. / Василь Стус. —
Львів : Видавнича спілка «Просвіта», 1994—1999

Дизайн обкладинки *агентства «ТІМ+»*

ISBN 978-617-12-5960-7
ISBN 978-617-12-5599-9 (серія)

© Стус В., спадкоємець, 2018
© Стус Д., укладання, 2018
© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», видання
українською мовою, 2019
© Книжковий Клуб «Клуб Сі-
мейного Дозвілля», художнє
оформлення, 2019

ВАСИЛЬ СТУС. ДОЛЯ

Василь Стус народився в неспокійний і несвятковий Святвечір в подільському селі Рахнівка 6 січня 1938 р. Тридцять роки минулого століття стали одними з найтрагічніших як для села, так і для батьків хлопця: розкуркулення та голод примусили батька Семена Дем'яновича завербуватися на один із хімзаводів Сталіна (сучасний Донецьк), а за півроку туди ж перебралася й мама Їлина Яківна зі старшими дітьми — Палажкою та Іваном.

Малий Василь зі старшою на рік сестричкою Марусею залишилися з бабусяю (батько перевіз їх на Донбас на Великодні свята 1941-го, якраз у переддень війни).

Не дивно, що дитячі спогади поета уривчасті й дещо романтизовані: *«Пам'ятаю, як лежав у колиці (а мама ще робила на полі, в колгоспі, отже, мені було менше року), а нікого нема. Колиска висить на гакові, вбитому до сволака... я мокрий, певне, ревів — і докучило. Нудно лежати, то я граюся своїми вухами — мну їх у долоньках. Пам'ятаю, як ходив до ясел у Рахнівці (ще мама жила в селі) — і там вицілював усіх шмаркатих діток, бо любив їх — усіх. Пам'ятаю, як мене був налякав чужий собака — знахарка „виливала переляк”, водячи білим яйцем довкола голівки моєї і приказуючи: собака-собака-собака, кінь-кінь-кінь, вівця-вівця-вівця. Допомогло, хоч у дитинстві я трохи заїкався — навіть у школі...»*

У Сталіно родина мешкала в гуртожитку 107-го заводу, де с'як-так тулилася в маленькій кімнатці. Туалет, душ, кухня спільні для цілого поверху. Адаптація до міського побуту давалася родині важко, урізавшись у пам'ять хлопця болісним емоційним приниженням: *«Пам'ятаю, як сміялися жінки донецького бараку, що я хвалився, ходячи в довгій сорочечці: „Цю сорочечку мені бабуня пошила, з кишенькою”, — казав я, а їм було чогось відрадно».*

Проте в індустріальному місті про побут та умови життя ніхто не дбав. Напередодні війни від менінгіту помирає сестра Палажка, а в 1944-му від вибуху міни гине й старший брат Іван.

Повоєнні роки позначені важкою працею (Василь Стус вживає слово «трудною»), голодом, але й радістю від навчання: життя брало своє.

Восени 1944-го до школи пішла сестра Марія.

Не маючи бажання сидіти самому вдома, — тато й мама на праці, а дитячі садочки відразу після війни були завеликою розкішшю, — малий Василь подався до школи за сестрою. Читати він умів: під час війни особливих розваг у хлопця не було, от і довелося вивчити грамоту, аби сяк-так бавити себе книжками, які вдавалося знаходити.

1946-го родині вдалося збудувати на околиці міста невеличку однокімнатну хатинку¹. Там і оселилися вчотирьох. Зима 1946—1947 років була найважчою у Василевому дитинстві: батько на лікуванні, мама ледь-ледь щось заробляє, сестру Марію на рік забрала до Рахнівки тітка, а він якось мусить давати собі раду: *«Коли мені було 9 літ, ми будували хату. І помирав тато — з голоду спухлий. А ми пхали тачку, місили глину, робили саман, виводили стіни. Голодний я був, як пес. Пам'ятаю коржі зі жмиху, які пекла мама, а мені від них геть боліла голова. То був мій 3—4 клас. Тоді, на тій біді, я став добре вчитися. Вже 4 клас скінчив на відмінно — і до кінця школи мав похвальні грамоти, де в овалах були портрети Леніна і Сталіна...*

Пам'ятаю, як 1946—1947 рр. нас чужу корову — за це мене годували. Я знав, що мама голодна — і не міг їсти сам, просив миску додому, аби поїсти з мамою разом. Колись по-

¹ У донецькому дворі родини Стусів-Чередниченків на вул. Чувашській, 19, досі стоїть те перше, зведене власноруч житло Стусів на Донбасі — невеличка однокімнатна кухня.

ніс миску, а мама стала сварити мене дуже тяжко, плакала, казала, аби я так не робив більше».

Проте, якими б важкими не були обставини життя, уже під час навчання в школі Василь усвідомлює, що змінити життя на краще може кожен, треба лише по-справжньому захотіти. Поштовх, очевидно, дала світова література: *«Коли я прочитав „Мартіна Ідена” Джека Лондона (це десь у 5—6 класі) — світ мені перевернувся. Як мучилася людина, а змогла перевершити всіх, хто купався в молоці! І все тяжким трУдом (трУдом, сину, наголос на „У”!), і все — солоним кривавим потом.*

Пам’ятаю, як зробив першого приймача — сам! Дроту не вистачило — і я слухав навушники на морозі, в холодному сараї, вбравши на себе все, що міг. І той детекторний приймач веселив мою душу».

Закінчив школу Василь Стус зі срібною медаллю, негаразди забулися, а своє дитинство поет потім згадував лише як «гарне дитинство».

Срібна медаль, видана йому після школи, звільнила від складання іспитів до Сталінського педагогічного університету (нині Донецький національний університет ім. Василя Стуса), а тому все літо поет пропрацював на залізниці, заробляючи гроші на костюм і радіолу «Україна» — першу річ, яку він із гордістю подарував батькам.

Як згадує Зінаїда Кононученко, Василь завжди *«найпершим з’являвся в аудиторії № 38, сидів за першу парту і відкривав якийсь підручник. У нього в портфелі завжди було що читати: Кант, Ніцше, Монтень, Фейєрбах...*

Самотужки вивчив латинську мову. Добре знав німецьку <...> читав Гайне в оригіналі...»¹.

¹ Зінаїда Кононученко. Згадую добром // Не відлюбив свою тривогу ранню... — С. 13.

Побачивши наполегливість і працездатність студента, юнакові почали давати книги окремі викладачі — знайомий ще зі шкільних часів Костянтин Тесленко та викладач зарубіжної літератури Тимофій Духовний. Це допомогло йому вже в середині 1950-х познайомитися із забороненою й замовчуваною українською класикою: ранніми творами Павла Тичини й Максима Рильського, творами Михайля Семенка, Миколи Зерова, Володимира Свідзінського, Аркадія Любченка, Годося Осьмачки та Михайла Драй-Хмари. Поміж конспектів В. Стуса того часу знаходимо цитати з творів Миколи Хвильового, Валер'яна Підмогильного, Бориса Антоненка-Давидовича, Володимира Винниченка та Миколи Куліша — письменників, чії твори на той час були під офіційною забороною.

Цікавим було й студентське товариство Василя Стуса. Коли Василь лише вступив до Сталінського педінституту, виш закінчив Іван Дзюба — відомий український літературознавець, з яким поет близько потоваришує в Києві. Найближчими приятелями студентських часів були Іван Принцевський та Микола Раєцький, чії долі були доволі показовими.

Миколу Раєцького було виключено з інституту на четвертому курсі за звинуваченням у національно-патріотичному впливі на студентство. Перед цим його викликали в Донецький обком КПРС для розмови з представниками КДБ; цілком імовірно, була й пропозиція давати свідчення проти друзів. Він відмовився й невдовзі був змушений забрати документи. За кілька років він зміг здобути вищу освіту в Луцькому педінституті й усе життя працював на Вінниччині.

Трагічно склалася й доля іншого Василевого приятеля — Івана Принцевського, якого викладачі вважали одним із найталановитіших студентів. Іван був сином репресовано-

го в тридцяті роки, тож для відмінного навчання йому доводилося докладати надзусилля.

Принцевському закінчити інститут таки вдалося, кілька років він навіть працював викладачем, але нові цькування з боку влади й каральних органів штовхнули його звести рахунки з життям.

Середина 1950-х узагалі виявилася знаковою й для суспільно-політичної ситуації в СРСР, і для доль юнаків і дівчат, які повірили в незворотність суспільних змін. Утім, відлига («оттепель»), звільнення з таборів політв'язнів та відносну демократизацію країни в більшості випадків проводили ті ж люди, які цей культ і нав'язували.

Так було і в Сталінському педінституті. Василя Стуса найбільше прикрив той факт, що вчорашні служаки так легко зреклися колишнього бога.

КРИТИКАМ СТАЛІНА

Так, Сталін був тиран. Але шкодую —
чом він не знищив вас, своїх співців?

Отих, котрі тягнули алілуя
вождеві у кривавому вінці.

Чом ви тоді у гріб не відійшли,

Ви, що колись його лизали стопи,

ви б трохи збереглися од хули,

бо чесність є і в вірності холопів.

Чи вам не сором проклинать вождя?

Чи вам не сором зраджувати двічі?

Не соромно дивитись людям в вічі,

і знов хвалить, і знов потиху ждуть?

Щодень я чую ваш спізнілий крик,

і сам кричу, шаліючи од злості:

«Вернися, Сталін, завітай хоч в гості,

і вирви з горла чорний їх язик».

Поступово поезія починає відігравати дедалі важливішу роль у життя Василя Стуса. І наприкінці 1959-го в «Літературній газеті»¹ з'являється перша добірка його віршів із передмовою Андрія Малишка.

Це вже був час армії. Добірку з трьох віршів було надруковано в провідній літературній газеті радянської України тоді, коли Стус носив погони, вибуваючи обов'язкову військову повинність. Але саме ця публікація стала головним підсумком інститутської доби.

Узимку 1959-го почалася військова служба. Спершу на Полтавщині, а після того, як на початку 1960-х уряд М. Хрущова ухвалив рішення про скорочення Збройних сил СРСР на один мільйон двісті тисяч, — на Уралі.

На згадку про службу на Уралі залишився у Василя Стуса ще один спогад. Під час термінового розвантаження машини він втратив фалангу безіменного пальця на лівій руці. Після цього про гітару — одне з найбільших його захоплень — довелося забути.

Восени 1961 р. поет повернувся до Донецька.

Сутужна фінансова ситуація не дала можливості відпочити, довелося відразу братися до праці: уже з грудня 1961-го він починає викладати українську мову та літературу в середній школі № 23 м. Горлівки.

Проте школа стала лише епізодом. Василь Стус хотів займатися літературою серйозно, і йому це таки вдалося: 1 листопада 1963-го року його було зараховано до аспірантури Інституту літератури АН УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

Почався новий етап життя.

Найближчим приятелем поета стає Іван Світличний, який полишив Інститут літератури, аби працювати з молодими поетами та митцями: Василем Симоненком, Ми-

¹ Так на той час називалася «Літературна Україна».

колою Холодним, Аллою Горською, Галиною Севрук та багатьма іншими. І. Світличний був справжньою душею українського шістдесятництва, і це нове оточення було саме тим, чого так потребував Василь Стус.

Тоді ж прийшла справжня велика любов. Василь зустрів Валентину Попелюх, яка стала дружиною та берегинею поетового життя й творчості. Доля звела їх у Київському метро в 1964-му, саме в той час, коли поет здав до видавництва «Молодь» свою першу, так і не видану збірку «Круговерть», а атмосфера довкола Клубу творчої молоді та товариства Івана Світличного вкрай напружилася.

1965-го вони мали одружитися, а майже закінчена кандидатська дисертація в Інституті літератури обіцяла стрімку кар'єру.

Але...

Але наприкінці літа 1965-го Україною прокотилася хвиля арештів. Поміж заарештованих був і Іван Олексійович Світличний. Василь Стус не знав про ці події, адже повернувся до Києва лише 3 вересня й мусив владнати аспірантські справи.

4 вересня 1965 р. у кінотеатрі «Україна» відбувся громадський перегляд фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». Там поет і довідався, що заарештовано Івана Світличного.

Нерви були вкрай напружені. А коли дирекція кінотеатру почала глушити виступ Івана Дзюби, який поінформував присутніх про низку арештів у Львові та Києві, *«піднявся Василь, — згадає Іван Дзюба. — Це не було заплановано, ніхто про це не говорив... ніхто тоді навіть не думав, що Василь це зробить, і ніхто до нього не звертався... Просто така була атмосфера, суміш і трагізму, і гіркоти, і оцеї бруталності, коли глушать сиренами і хапають за*

руки. І він крикнув, що всі, хто протестує проти арештів, встаньте»¹.

Цей виступ визначив подальшу Стусову долю.

Уже 7 вересня 1965 р. Василя Стуса викликали до кабінету заступника директора Інституту літератури Сергія Зубкова.

Що саме говорилося за закритими дверима, невідомо, але закінчилася розмова криком. Коли Василь Стус вийшов із кабінету, від нервового напруження в нього тремтіло все тіло. За кілька годин Стус передав дирекції свої пояснення:

«ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

В суботу, 4 вересня, під час виступу автора фільму „Тіні забутих предків” та його учасників і потім, після виступу І. Дзюби, який не зміг сказати про групу арештів (його зіпхнули зі сцени, гукаючи, що людей не заарештовують), я виступив так само. Мене обурило брутальне поводження з І. Дзюбою, факт арештів і та атмосфера приховування цього факту, яка найточніше виявилася під час зустрічі з акторсько-авторською групою фільму. Були шалені вигуки: „Це провокація”, „Це брехня”, „Тут не місце...” і т. д. І тоді я не зміг стерпіти.

Я говорив з обуренням про те, що підозріливо приховувані арешти виявляють якусь гнітючу атмосферу, яка створилася в Києві, особливо ж — щодо молодих митців. Ці підозріливі арешти створюють ґрунт для страшних аналогій. Тінь кривавого 1937 р. надто близька, щоб можна було не реагувати на будь-які подібні симптоми. Чисто психологічно, чисто громадянськи — я не міг стриматися. Я вважаю, що в таких умовах мовчанка є злочином. Злочином проти тих високих ідеалів комунізму, на яких я виховався.

Факт негарного приглушування виступу обуриє так само! Коли заарештовані винні, то чому це приховувати? Як мож-

¹ Іван Дзюба // Нецензурний Стус. Частина 2. — С. 243—244.

на говорити, що арештів нема? Як можна миритися з таким станом, коли в навколишніх умовах є ряд таких симптомів, що суперечать правді ленінізму, правді високого громадянського обов'язку і права радянської людини?

Я не міг стерпіти. Я не міг мовчати... Я виступив, бо відчув... що в країні виявилися сили, які можуть і далі займатися нечесною, по суті антиленінською роботою. Я вважаю, що кожна чесна людина, кожен чесний комуніст повинен захищати революційні завоювання, наш соціалістичний лад, нашу радянську демократію...

До цього зобов'язує пам'ять про мільйони людей, які боролися за справді соціалістичний, справді найбільш демократичний суспільний лад, пам'ять про людей, що офірували своє життя для високого вогню Революції, для щасливого майбуття нащадків.

Але загуділа сирена, глушачи мій голос. Це страшно. Я намагався говорити про обов'язок кожної радянської людини боротися і захищати демократію, соціалізм, справжнє революційне ленінське вчення. А сирена гуділа. Сирена не давала говорити, затуляла рота.

*В. Стус
7.9.1965 р.»¹*

Івана Світличного за кілька місяців таки випустили.

Але ні йому, ні Василеві Стусу офіційно займатися літературою в УРСР уже не давали. Довелося забрати з видавництва збірку «Зимові дерева» (1970 року вона вийде друком за кордоном) і розраховувати лише на сам- і тамвидав.

Проте до 1970-го прямої загрози арешту ще не було. Однак коли у Василькові 28 листопада 1970 року було вбито Аллу Горську, Василь Стус підписав собі вирок.

¹ Василь Стус. Твори. Т. 4. — С. 374—375.

Зчорнілий, немов суцільно натягнутий нерв, він прийшов на цвинтар. Біля труни стояв із портретом Алли — так гірко, так несправедливо, так нестерпно було відчувати втрату близької людини:

Сьогодні — ти. А завтра — я,
і пустить нас Господь до пекла,
де нам на вічний біль — утекла,
в смерть перелякана земля.
І тільки горстка нас. Щопта
для молитов і сподівання,
усім нам смерть судилась рання,
бо пізня суджена мета¹.

У мовчанці, що запанувала над могилою, Василь Стус захлинаючись говорив про те, що смерть Горської — свідоме вбивство, коли з їхніх лав підло вибивають кращих...

Після цього виступу його доля визначилася, нез'ясованою залишалася тільки дата арешту.

Це сталося 13 січня 1972 р.

Привід — так звана справа Добоша, бельгійського туриста, який віз якісь «матеріали» — був забутий через місяць після початку слідства.

Поет тримався, а найголовнішою його відповіддю на репресії став «Час творчості» — збірка, у якій автор переплавив у художні образи життєві переживання (саме з неї пізніше постали «Палімпсести» — вершинна збірка віршів Василя Стуса, у якій «квітування» ліричного героя стає найвищою цінністю й найвищим сенсом буття).

Перший вірш «Часу творчості» написаний через 5 днів після арешту — 18 січня 1972 р.:

¹ Василь Стус. Твори. Том 1: кн. 1. — С. 320–321.

Мені зоря сіяла нині вранці,
устроєнена в вікно. І благодать —
така ясна лягла мені на душу
сумирену, що я збагнув блаженно:
ота зоря — то тільки скалок болю,
що вічністю протягтий, мов огнем...

З цього вірша за великим рахунком почала творитися легенда життя Василя Стуса, яка сьогодні є рівновеликою його творчому доробку.

Згадаймо найважливіші події цього шляху.

У грудні 1972-го Василь Стус прибув етапом у табір ЖХ-385/3-5, сел. Барашево Мордовської АРСР. У таборі йому присвоєно нагрудний знак № 200.

Поведінка ув'язненого підкреслено незалежна й ви-
клична. Ось що, зокрема, сказано в характеристиці на
ув'язненого Стуса В. С. за підписом майора Александро-
ва і начальника колонії Бойкова: «С прибытием в ИТУ
ЖХ-385/3... требования внутреннего распорядка и режи-
ма постоянно нарушал — в мае месяце 1973 года сорвал
со всей одежды пришитые ему ранее нагрудные знаки
и отказывался носить их до июля 1973 года. За данное
нарушение подвергался наказаниям: объявлен выговор,
лишался очередного свидания, запрещалось ему покупать
продукты питания в ларьке на один месяц и водворялся
в ШИЗО на семь суток... В обращении с работниками
ИТУ, контролерами по надзору вел себя высокомерно,
дерзко, не скрывал своей ненависти к ним...

Участвовал в трех голодовках... В личных беседах ве-
дет себя высокомерно, дерзко, вину свою не признает,
пытается оправдаться методом клеветы на КПСС, Со-
ветское государство и исправительно-трудовую полити-
ку СССР».

Керівництво колонії, не маючи можливості вплинути на Василя Стуса, спровокувало побутову ситуацію, унаслідок якої 16 липня 1973 р. кримінальник Сидельников напав на поета й завдав йому поранення заточкою... Наслідком стало різке загострення виразки. Другого серпня поет після вечірньої перевірки знепритомнів прямо на плацу. Від смерті його врятувало голодування, яке оголосили жінки-політ'язні сусіднього табору (Надія Світлична, Ірина Стасів-Калинець, Ніоле Садунайта та ін.): аби привернути увагу до ситуації, вони відмовилися заходити до бараку.

У важкому стані поета етапували до Києва, і лише 10 грудня йому зробили операцію в Ленінградській лікарні для в'язнів ім. Гааза.

У липні 1976 р. В. Стус відмовився від радянського громадянства. Заслання відбував у Магаданській області, а повернувшись до Києва в 1979-му, відразу ж очолив другий склад Української гельсінської групи, бо хтось повинен мати мужність не боятися, як сказав він одному з товаришів, коли той пробував відмовити його від цього вчинку.

Арешт у травні 1980-го був очікуваним. Уже в уральському таборі ВС-389/36 Василь Стус довідався про те, що став лауреатом міжнародної літературної премії *Amnesty International* для письменників світу, що творять в умовах неволі.

1983-го за передання й публікацію нотаток «3 таборового зошита» за кордоном Василя Стуса додатково покарали роком камери-одиночки зі зниженням норми харчування. Паралельно введено заборону на право переписувати в листах до рідних свої вірші та переклади зі збірки «Птах душі».

В останні дні серпня 1985 р. за брехливим доносом наглядача Василя Стуса кинули на 15 днів до карцеру табору ВС-389/36, де в ніч із 3 на 4 вересня перестало битися його серце.

Дмитро Стус

ЗІ ЗБІРКИ «ЗИМОВІ ДЕРЕВА» (1970)

Двоє слів читачеві

Перші уроки поезії — мамині. Знала багато пісень і вміла дуже інтимно їх співати. Пісень було стільки, як у баби Зуї-хи, нашої землячки. І таких самих. Найбільший слід на душі — од маминої колискової «Ой, люлі-люлі, моя дитино». Шевченко над колискою — це не забувається. А співане тужно: «Йди ти, сину, на Україну, нас кленучи», — хвилює й досі. Щось схоже до тужного надгробного голосіння з «Заповіту». «Поховайте та вставляйте, кайдани порвіте, і вражою злою кров'ю волю окропіте». Перші знаки нашої духовної аномалії, журба — як перше почуття немовляти в білому світі. Ще були — враження од дитинства. Гарного дитинства.

Шкільне навчання — вадило. Одне — чужомовне, а друге — дурне. Чим швидше забудеш школу, тим краще. В четвертому класі щось заримував про собаку. По-російському. Жартівливе. Скоро минуло. Відродилося в старших класах, коли прийшла любов.

Інститутські роки — трудні. Перша публіцистика віршована — позви з історією. Захоплення Рильським і Верхарном. Ще чогось прагнув безтелесий дух. І знову ж — любов. Стужілий за справжньою (не донецькою) Україною, поїхав учителювати на Кіровоградщину, поблизу Гайворона. Там витеплів душею, звільнився від студентського схимництва. Армія — прискорила. Почувся мужчиною. Вірші, звичайно, майже не писалися, оскільки на плечах — погони. Але там прийшов до мене Бажан. Тоді ж — перші друковані вірші — 1959 рік.

Післяармійський час був уже часом поезії. Це була епоха Пастернака і — необачно велика любов до нього. Звільнився —

тільки десь 1965-6 рр. Нині найбільше люблю Гете, Свідзінського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо Унгаретті, Квазімодо.

Ще люблю «густу» прозу Толстого, Хемінгуея, Стефаніка, Пруста, Камю. Вабить — і дуже — Фолкнер.

З молодших сучасників найбільше ціную В. Голобородька. Потім — М. Вінграновського. І, звичайно, Л. Кисельова. Ненавиджу слово «поезія». Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші.

І думка така: поет повинен бути людиною. Такою, що повна любові, долає природне почуття зненависті, звільнюється від неї, як од скверни. Поет — це людина. Насамперед. А людина — це, насамперед, добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а — робив би коло землі.

Ще зневажаю політиків. Ще — ціную здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні вправи!

Один з найкращих друзів — Сковорода.

Київ, 1969

* * *

Куріють вигаслі багаття,
собаки виють до зірок,
а в річці місяць, мов латаття,
доріс до повні і розмок.

І в ртутній спеці фіолету
він невимовне довго чез,
лишившись тільки для прикмети,
як цятка сяєва небес.

Самотність аркою провисла
над райські кущі в пригри снів.

Шукай по них щасливі числа,
так, як раніше ти умів:
той день, як від земної тверді

найперше сонце відійшло,
і той, що мітить знаком смерті
ще нерозгадане число.
А ти іще посередіні,
ще посередіні — твоє.
Отож, радій вечірній днині,
допоки в ребра серце б'є.

IX. 1967

* * *

Сиве небо обрієм пролилося.
Лиловіє Труханів острів.
І Дніпро у моїх очах,
катери і автомобілі.
І не розхлюпати себе,
і не витримати,
за тамбережні гони
серця не виплескати.
Гримить радіо. Надсадно тріщать сороки.
Натужно здійсмається автобус угору.
А ти відкритий — для всіх чотирьох вітрів,
відкритий, як шлюз,
з котрого
не витікає вода.
Жалами витягнулись трамваїв гальма.
Човен моторний, задерши ніс,
полишає чорну розбіглу тінь.
Баржа — під жовто-зеленими вогнями,
за баржею — жовтувата вода.
Вижовкни, світе мій,
споловій мою душу, ранній,
хай запізно омолодиться,
та зарано ще — старіти.

Вижовкни, світе мій,
від води і від берега вижовкни,
споловілим піском упади
на захмелену душу,
поки я, мов баржа, обважнений,
як шлюз з невитіклою водою,
поки пізні плавці на воді —
застряглими спогадами у горлі.
Бронзові, як жарини,
з давнини, з теміні упокореної
вихопляться ліхтарі,
як півні з прохолоди.
Ліхтарі — то про тишу вистояну,
ліхтарі — то про спогад вистражданий,
ліхтарі — то трішечки теплоти,
а більше туги.

[А тобі ж хіба до тужинь?
Ти даремно не увіруєш в доброчесність,
у власну не увіруєш глупоту,
в те, що всі твої совісті і гризоти
вигадані, як злодії ночі.

Вони обкрадають тебе,
вигадані з тобою живуть
(ждуть, принишклі,
поки засвітяться ліхтарі),
потім накочуються
і п'ють з тебе душу:
присмоктами хвиль,
присмоктами недолюбленого,
присмоктами незбагненного,
присмоктами недопитих спогадів].

А ти не бережешся, ні?
А ти — не бережешся?

Думаєш — вистачить на віки?

На рік бодай — вистачить?

Не муч мене.

О не муч,

річко спогадів,

забуття мого,

річко тиші.

Сиве небо, пролите обрієм,

витишений Труханів острів,

тамбережні колючі присмерки —

то все не кожної ж миті

западає, виповнюючи

тебе наче шлюз, із котрого

ніколи не витікає вода.

IX.1964

* * *

Вінцасові Кузміцосу

Холоднозорий присмерк приуральський

зростав. Мороз ладнав органі труби,

і сосни справжніми і знаними здавались,

як провінційний театральний зал,

де стільки лживих рухів диригента,

де стільки нот і профілів фальшивих,

але ніщо не може заглушити

холоднозору і сувору вись

Йоганна Себастьяна. Ніч росла,

і я на ній зростав. Гули вітри,

тріщав мороз. Гули вітри. Тріщали

покляклі віти у ялин. Частина

безсонно кліпала одним червоним оком

електролампи. Сновигав днювальний,
ламаючи свій сон під чобітьми.
Тріщав мороз... Каптьорка. Медсанбат.
І до убогої аптечки — Вінцас,
наш батальйонний фельдшер, до реєстру
дописаний — поміж бинтів і спирту,
пірамідону, йоду, формідрону,
мовчазний і врочистий, наче бинт.
Тріщав мороз. А він, ввімкнувши лампи,
зшалілий, сновигав між довгих тіней,
як скалків власної сухої туги,
й рефлектори на стіну наставляв,
де оживав на полотні фламандський
пейзаж.
Солдатська збіднена палітра
темнішала в литовській ностальгії,
і в Вінцаса — освітлену мішень —
Чурльоніс поціляв голками сосон,
йдучи гравюрним лісом.
— Говори, —
мене просив він, — говори! І мова
про Вільнюс, про Тараса, про Вільняле
і Саломею тихо жебоніла,
струмка тоненька жебоніла шпара,
похмурий розважаючи пейзаж.
А він, як бог, затиснений між стін,
у герметичну схований каптьорку,
незграбно простягав колючі руки,
де півметрова Вілія пливла.
— Розповідай, — просив він, — про Тараса...
Підводив стелю Гедимінів зойк,
зростаючи під зорі. Шамотів
колючий ліс Чурльоніса за вікнами

та узбережна «Летува» шуміла.
— Так та не так! — Він кидав свого пензля,
грів інгалятор, підступав, відходив,
і знову йшов, мовчазний, ув атаку
на Рюїсдалем зміцнений бар'єр.
— Тайга уральська — до Литви моєї
болюче схожа. Оренбург. Шевченко.
І стільки тут у мене земляків —
аж до Печори. Справді бо — Вітчизна.
Заснеш — і волохаті, як клубки,
намотані віками, глухо бродять
плоскінні сни. І в горлі волохатіє.
Розповідай. Розповідай. Кажі ж!

1961—1964

БЕЗСОННОЇ НОЧІ

Думи визбираю, мов зерня,
ніби стернями колоски.
Колять сльози. Колючі сльози.
Остюками — в очах.
Ніч протовпиться, як п'яниця,
по кімнаті, по стінах шастає.
І мовчить, і мовчить. Домовий
так ходив би. Мовчав би.
За вікном гуркотять літаки,
ніби відьми — на шабаш.
Понад дахами,
понад затихлими,
понад притихлим Києвом — гуркотять.
Емігрантом. Їй-богу. Ліжко.
І на ковдрі — од вікон — грати.
І подушка моя скуйовджена,
і скуйовджена голова.

Що ви ловите, телевізорні
 Збожеволілі антени — погорільці?
 Що ви ловите — запалим ротом —
 комини почорнілі?
 Вам повітря забракло? Диму?
 Розум спертий, як спирт, горить?
 Другу ніч уже, другу — не спиться.
 Жовкнуть у вікні ліхтарі.

XI.1964

ЛІСОВА ІДИЛІЯ

Шишки горять, як кремові цукерки,
 і пересохлий травень залюбки
 тополь патрошить повстяні чемерки,
 одягнені, здавалось, на віки.
 Проміння пахне глицею сосноюю
 і незабуді світанковий рій
 легенько пінять журкітною мовою
 метелики, комашки, комарі.
 Лопух зморився і розліг з досади,
 згорнувши руки, збувшиися бажань,
 крильми лелека ляснув — і навзаводи
 понісся літеплений гомін жаб.
 У лісі мультко, колеться у лісі
 ялицею, і листям, і крилом,
 задуже синім і задуже вирізьбленим,
 ще й ластів'їним зойком вороновим.
 Та ящірки, мов коні, шиї витягли
 із шпар — у простір. З теміні — в весну
 і топчуть непідбитими копитами
 малу і недолугу сарану.
 Великий ліс, заловлений ув очі
 малої комашини, безмір п'є,

він цілий світ зворожує і врочить,
охриплою зозулею кує
 задовгий вік — не день, не два, не три дні,
а до вдоволення, а досхочу...
Як зарядить повітря фосфоричне —
комахи тут у ґрунті й заночують,
і буде ніч вигойдувати землю,
 здаватиметься — дихає земля
кузками, світлячками, снами й зеленню...
Не спатимуть лиш сосни на поляні,
вижалюючись.

VII. 1965

* * *

Осліпле листя відчувало яр
і палене збігало до потоку,
брело стежками, навпрошки і покотом
донизу, в воду — загасить пожар.
 У лісі рівний голубий вогонь
гудів і струнчив жертвенні дерева.
Зібравши літніх райдуг оберемок,
просторив вітер білу хоругов.
Осамотілі липи в вітрі хрипли,
 сухе проміння пахло сірником,
і плакала за втраченим вінком
юначка, заробивши на горіхи.
І верби в шумі втоплені. Аж ось
паде як мед настояно-загуслий
 останній лист. Жалобі з гусінню —
і жди-пожди прийдешніх медоносів.
Так по стерні збирають пізній даток,
так вибілене полотно — в сувій,
так юна породілля стане матір'ю

в своєму щасті і в ганьбі своїй.
Схилились осоки до води,
на шум єдиний в лісі. Яр вирує,
а осінь день, як повечір'я, чує.
Кружляє лист в передчутті біди.
XI.1962

* * *

Увечері везли віолончель,
немов джмеля, дрімотною й німого,
як запліталась порохом дорога,
лягаючи трубою на плече.
Як бубон, бився волохатий жаль,
на поворотах автострада тихла
і ластівок ласкаве чорне пікколо
ліпилось як гніздо до етаж
безлистих посвистів осінніх крон
(плането душ! Ти вигорілий кратер!)
Рвав вітер на шматки далекий трактор
і поніч рвав, мов стінки хорих бронх.
Шуміли шини, шастали колеса
і пересохлий сипався пісок
у кузов. Угорі літак прокреслювався,
мов у відьомське зловлений ласо —
робив віраж управо — аж до місяця
і крихкотіли зорі на льоду
нічного безгоміння. Раптом виткався
ставок під фарами. Болотний дух
убгався в плеса, кумканням застелені.
Шофер, почувши жаб'ячий оркестр,
на гальма тиснув: од шляху за метр
ставок доходив форм віолончельних.
А в кузові її німий округ

гамує хрипи хорого музики.
Пливуть над ставом перехлипи тихі
і дикі перехлюпи темних рук.

X. 1963

* * *

Учора, як між сосон догоряв
мій день домашніх клопотів, я думав:
життя — занадто довге задля нас.
Червоні коні пристрасті давно
відцокотіли брест-литовським трактом.
Ось вийди в ніч — ніде тобі нікого,
лише й живого — шлюбна служба псів.
Вже сни, мої заблукані телята,
не знають за собою чабана,
обпалених бажань зчорніле поле
безмірне, як голодний спокій мій.
Лише кипить у ключ поранне небо,
усипане пільмою гайвороння,
і крику пересохлі фіюлети
нагадують про тисячі смертей.
Вже тлін протяв мою охлялу душу,
не висвітлену спалахами років,
а сто ще ненароджених нащадків
мені й дихнути вільно не дають.
Відшумувало вічне верховіття,
де прозелень наївна, де суцвіття
довірливо-немудре. Все. Задоста.
Тепер, сердешний, догоряй по пнях.
Добутися б до п'ятниці, на тиждень
бодай хоч раз пірнути в самоти
невистояний алкоголь. Спинитись
обличчям до пільми. Хай буде сніг

і хай на лиця падає схололі.
Ти тут. Ти тільки тут. Ти тут. Ти тут —
на цілий світ! І поединчим бодем
обперся об натужні крони сосон.
А стогін їхній, вічністю пропахлий,
вивищує покари до покор.

X.1968

* * *

Мені здалося — я живу завжди.
Неначе в сні було моє дитинство.
Неначе в казці я пройшов цей вік,
і мій вінок, де квітло двадцять весен,
уже пожовк, осипався, опав.
Прозора незглибимість пойняла,
опливши плеском лоскотним проміння,
дитинне серце. І забудим ранком
човном безвесельним замрівся світ.
Вода застигла. Сонце відтреміло.
Дитинство загубилось серед дня.
Той день — марудний день! Забатожили,
завирували, пролились шляхи,
і рідна хата попливла за плотом
і попливла із горла гіркота.
Весна! весна! — від поночі до рання.
Весна — в вікно, на дах, на капелюх,
весна — в колючі воронові гнізда,
весна — на кригу і від берегів —
на течію, на вир, на чорторії
весна правує серцем, як веслом,
весна збігає і збігають роки,
вже й вечори попереду біжать.
Розвидніло на білому папері.

На цілий аркуш видовжився день.
І дні подовжені замиготіли
в моєму відривнім календарі.

IV.1963

З ДИТЯЧИХ СПОГАДІВ

Добрідень наш — гіркаво-запахуший,
осотом і ширицею пропах.

Куріє порох. Недалечко — шлях.

Зобіч од нього — сизі райські кущі.

Подертий бріль на голові. В руках —
тупа сапа: цупкий будяк колючий!

Вузенька постать на п'яти рядках

тобі за редьку гірше надокучить.

А потім глухо загуде гудок

парокотельні — й світ тобі розвидніє,
як озоветься наш городній бог

своїм ласкавим і гірким «добріднем».

Він із спецівки вийме хліба шмат —

і рідний степ ріднішає стократ.

VII.1966

* * *

Я знаю —

ми будем іще не раз бродити з тобою,

слухати ліс притихлий,

старих і мудрих сорок,

вирізняти гудки азотнотукового заводу,

чути постріли на мовчазному полігоні,

і, лячна, наслухатиме нас земля.

Розгублена між роботою і дозволлям —

вечірньою школою, чергами, перукарнею,

дошовою погодою і театром,

комсомольськими зборами, подругами з гуртожитку,
ти прийдеш до мене
самотня, настрашена і чужа,
розграбована на всі свої сто шістдесят сантиметрів зросту.

І разом з тобою ми заходимося визбирувати
роздаровані уста, очі, пам'яті,
погляди, губи, плечі,
розшукаємо все — до найменшого панігтя,
щоб, затиснена в себе як в кулачок,
ти ставала цільною й неушкодженою,
реставрована для мого охриплого
горлового шепоту щастя.

Поки ж тебе немає,
ти виповнюєшся на мене самого.

Чекання, вибираючи мене,
обростає гудками, пострілами, криками,
заким не стане тобою,
лишивши мені велике нащулене вухо —
відчути визубрені
твої підбори самотні.

X. 1962

* * *

Раніш ти лаялась, а нині докоряєш.
Так гірко-гірко. Пошепки. Бо все
сповив мишастий сніг. І вже не можна,
і просто гріх — кричати досхочу.

Сніг хоче спати. Влежаний, він вже
не пам'ятає голубу дорогу
з небес і до землі. Нехай поспить.
Нехай поспить. І не займай. Не треба.
Це сонми сновидінь. Хоч солов'їв
байками не годують — цілу зиму

прожив один, то й сняться солов'ї
і все виспівують солодку колискову.
А голову зведеш — і тлінню тлять
недобудовані новобудови,
 мов замок спалений. Одні бійниці
чи то, пак, вікна морок бережуть.
Ще не затвердили на школу промфінплан?
І нам любові досі не затвердять
кербуди, коменданти, будівельники
 і кубатура наших двох сердець?
Жалкі вітри всю наскрізь прошивають
цю амбразуру недовиконань.
Твій голий голос, мов болючий заштрик,
устромлено в оцей грудневий свист.
 Іще пожди! Іще — нестерпно ждати!
Іще одна, мов переплеск, весна,
ще за одним веслом — і вгрузне в берег
наш чорний пліт. І там уже — до дідька
і там уже — хоч лай, а хоч — кори.

III.1964

* * *

— А скажи — Модільяні був ідіот? —
допитувалась вона,
коли я вправними, як у піаніста, пальцями
вигравав на засмаглих персах.
 — Такий же ідіот, як і всі в цьому світі, —
повчав я, обіймаючи
успокоєні вибухи її сідниць.
— Розумієш, старий, я часто думаю
про незвичайність мистецтва.
 Це зайва розкіш.
— Так, мистецтво — то завше надмір, —

відповідав, виціловуючи коліна.
— Але надмір лише й рятує нас від убогості.
Смертним полишається єдине:
 бодай маленький надмір —
у вірі,
у звичках,
у смаках,
просто — в примхах.
 — Так, моя маленька. Саме так.
Ти як завжди говориш діло, —
повторював,
клацаючи зубами од пристрасті.
— А коли в нас народиться доня,
 ми кластимем їй в узголів'я тільки
 троянди, —
охриплим голосом проказувала вона.
— Так. В узголів'я і неодмінно —
троянди, — не своїм голосом
я погоджувався покірно.
 — Яка докучлива муха —
дзижчить і дзижчить.
Убий її, любчику.

IV.1968

* * *

Присмеркові сутінки опали,
сонну землю й душу оплели.
Самоти згорьовані хорали
геть мені дорогу замели.

І куди не йду, куди не прагну —
смерк сосновий мерзне угорі.
Виглядаю долю довгожданну,
а не діжду — вибуду із гри.

Зміст

Василь Стус. Доля	5
Зі збірки «Зимові дерева» (1970)	17
<i>Двоє слів читачеві</i>	17
Зі збірки «Веселий цвинтар» (1970)	76
Зі збірки «Палімпсести» (1977–1980)	87
Вірші 1980–1983 років	238
Критика та публіцистика	241
З таборового зошита	242
<i>Запис 1</i>	242
<i>Запис 2</i>	244
<i>Запис 3</i>	245
<i>Запис 4</i>	247
<i>Запис 5</i>	248
<i>Запис 6</i>	250
<i>Запис 7</i>	252
<i>Запис 8</i>	254
<i>Запис 9–10</i>	257
<i>Запис 11</i>	259
<i>Запис 12</i>	260
Вибрані листи різних років	264
<i>Лист до друзів</i>	264
<i>До Семена Глузмана</i>	266
<i>До Олени Антонів, Зенона Красівського, Тараса Чорновола</i> ...	270
<i>До дружини</i>	271
<i>До дружини</i>	273
<i>До дружини</i>	280
<i>До дружини й сина</i>	300
<i>Лист до дружини</i>	312
<i>Лист до матері</i>	317

Літературно-художнє видання

Серія «Перлини української класики»

СТУС Василь
Вибране
Збірка

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *К. В. Озерова*
Художній редактор *А. О. Попова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. О. Старова*

Підписано до друку 21.11.2018.
Формат 84x108/32. Друк офсетний.
Гарнітура «Newton». Ум. друк. арк. 16,8.
Наклад 5500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а.
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у державному видавництві «Преса України»
03047, м. Київ, просп. Перемоги, 50
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК №310 від 11.01.2001 р.

КНИЖКОВИХ

- за телефонами довідкової служби (050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life); (067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
- на сайті Клубу: www.bookclub.ua
- у мережі фірмових магазинів див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@ksd.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**
e-mail: editor@ksd.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@ksd.ua

Стус В.

С88 Вибране : збірка / Василь Стус. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. — 320 с. — (Серія «Перлини української класики», ISBN 978-617-12-5599-9)

ISBN 978-617-12-5960-7

Поезії, що увійшли до цієї збірки, — найкращі зразки лірики Василя Стуса. У цих рядках громадянські мотиви та біль митця за долю України переплітаються з тонким мереживом любовної лірики і філософськими роздумами про життя й призначення людини. Вірші сповнені надії та сили волі, міцнішою за крицю. Це маніфест борця і водночас сповідь зболеної душі.

Також у виданні вміщено щоденникові записи та листи поета.

УДК 821.161.2